

Yahya Kemal BEYİTOĞLU*

**GÖSTERGE BİLİMİ VE AĞIZLAR:
ERZİNCAN AĞZI ÖRNEĞİNDE
GÖSTERGELERİN NİTELİKLERİ**

ÖZET

Dil, kendisiyle ilgili bütün kuralların ötesinde derin bir anlam dünyasına sahiptir. Bütün dil bilgisi kuralları da anlamın açıkça iletilmesine yardım etmektedir. Bu sistem içindeki en önemli öğelerden biri sözcüklerdir. Sözcükler, göstergelerden oluşan sistemleri inceleyen gösterge biliminin de temel kavramlarından. Öncelikli amacı anlaşılacak olan iletişim şekillerinde yalın, kısa ifadelerin seçildiği ve beden dilinin de sıklıkla iletişime eşlik ettiği görülmektedir. Ağızlar da insanların kısa, sade anlatımlarla ve bazen de beden dili aracılığı ile kendilerini ifade ettikleri dillerdir. Bu nedenle ağızlarda tercih edilen göstergeler büyük bir çağrışım gücüne sahiptir. Bu çalışmada Erzincan ağızındaki göstergeler, nitelikleri bağlamında Kloepfer'in tasnifi esas alınarak incelenmiştir. Buna göre göstergeler, öncelikle "ikona tipi göstergeler", "belirleyici, dizin tipi göstergeler" ve "simge tipi göstergeler" olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Ardından ikona tipi göstergeler, "yansımali (onomatopoeic) ikona tipi göstergeler" ve "fonemlerin ikoniklik anlamı kazandırdığı ikona tipi göstergeler" şeklinde iki başlık altında incelenmiştir. Simge tipi göstergeler ise "eşya-alet, yapı-yer adı niteliğindeki simge tipi göstergeler", "beslenmeyle ilgili simge tipi göstergeler", "fiziksel özellikleri betimleyen simge tipi göstergeler", "yer-yön, tarz-durum bildiren simge tipi göstergeler" ile "hareket bildiren simge tipi göstergeler" olmak üzere beş alt başlığa ayrılarak ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: gösterge bilimi, ağız, Erzincan ağızı, gösterge.

**SEMIOTICS AND DIALECTS: QUALITIES
OF SIGNS IN THE CASE OF ERZİNCAN
DIALECT**

ABSTRACT

Language has a deep world of meaning beyond all rules about it. All grammatical rules also help convey the meaning clearly. One of the most important elements in this system is words. Words are also one of the basic concepts of semiotics, which studies systems consisting of signs. It is seen that in forms of communication whose primary purpose is to be understood, simple, short expressions are chosen, and body language often accompanies communication. Dialects are languages in which people express themselves with short, simple expressions and sometimes through body language. For this reason, the signs preferred in dialects have a great connotation power. In this study, the signs in the Erzincan dialect were examined based on Kloepfer's classification in the context of their qualities. Accordingly, signs are divided into three parts: "icon-type signs", "identifier, index type signs" and "symbol type signs". Then, icon-type signs were examined under two headings: "onomatopoeic icon-type signs" and "icon-type signs in which phonemes give iconic meaning". Symbol type signs are discussed under five subheadings: "symbol type signs in the nature of item-tool, structure-location name", "symbol type signs related to nutrition", "symbol-type signs depicting physical characteristics", "symbol type signs indicating location-direction, style-situation" and "symbol type signs indicating movement".

Keywords: semiotics, dialect, the Erzincan dialect, sign.

* Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Adıyaman / Türkiye. E-posta: yahyakemalbeyitoglu@gmail.com / Lecturer, PhD, Adıyaman University, Besni Ali Erdemoğlu Vocational High School, Adıyaman / Turkey. E-mail: yahyakemalbeyitoglu@gmail.com

Giriş

Dil, insanların hem düşünce dünyalarını ve kültürel yaşantılarını şekillendiren bir olgu hem de birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları en yaygın araçtır. Dilin bileşenlerinden biri olan sözcükler ise ses ve anlam değeri taşımaları yönünden iletişim döngüsünde önemli rol oynamaktadır. Sözcükler, genel olarak toplum yaşamı içinde ele alınan gösterge dizgelerini inceleyen ya da anlamlamayı ele alan bilim şeklinde tanımlanan (Vardar, 2007, s. 106) gösterge bilimi açısından da ayrı bir yere sahiptir.

1960'lardan sonra bağımsız bir bilim hâline gelen gösterge biliminin temelleri F. de Saussure ve C. S. Peirce tarafından atılmış ve buna bağlı olarak gösterge bilimi, iki ana akım etrafında şekillenmiştir. L. Hjelmslev, R. Barthes, C. Lévi-Strauss, J. Kristeva gibi isimler Saussure'un toplumsal gösterge bilimine dayanan Avrupa geleneğini; C. W. Morris, I. A. Richards, C. K. Ogden, U. Eco gibi araştırmacılar ise Peirce'un anlamlamaya dayanan Amerika geleneğini benimsemişlerdir (Güneş, 2012, s. 38).¹

Rifat, gösterge biliminin temel ögesi olan "gösterge" kavramını; kendi dışında bir şeyi temsil eden ve bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu vb. şeklinde tanımlamakta, doğal dillerin de gösterge olarak adlandırılan birimlerin (örneğin sözcükler) kendi aralarında kurdukları ilişkilerden oluştuğunu belirtmektedir (2009, s. 11). Bu bağlamda, dil göstergesi ise bir gösteren (bir ses imgesi) ile bir gösterilenin (bir kavram) birleşiminden oluşan iki yönlü bir bütün biçiminde açıklanabilmektedir (Vardar, 1998, s. 76-77).

İnsan dilinin temel belirleyicilerinden biri kabul edilen nedensizlik (arbitrariness) ilkesine göre, gösteren ile gösterilen arasında doğal, zorunlu bir bağ bulunmamaktadır. Örneğin, *masa* sözcüğü ile bu sözcüğün anlattığı nesne arasında doğal bir ilişki söz konusu değildir, bu nedenle *masa* sözcüğü bütün dillerde farklı şekillerde kullanılmakta ve sadece yansımali sözcüklerde (onomatopoeic words) nedensizlik yerine tikel bir nedenlilik (motivation) olduğu varsayılmaktadır (İmer vd., 2011, s. 191). Sarı, nedensizlik ilkesinin sözcüklerin zaman içinde değişmesine, çeşitlenmesine, çok anlamlı ve çok işlevli özellikler taşımasına yardımcı olduğunu ifade etmekte ayrıca kedinin çıkardığı sesin Türkçede *miyav*, İngilizcede *meow*, Fransızcada *miaou*, Çince *miāo* biçiminde olduğu örneğini aktararak nedenli göstergelerde değişmelerin çok az olduğunu vurgulamaktadır. Sarı, aynı zamanda nedenli göstergelerin ikonik göstergeler olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir (2023, s. 32-33).² Saussure'un bilimsel boyut kazandırdığı nedensizlik/nedenlilik ilkesine bazı dil bilimciler ise karşı çıkmaktadır. Öyle ki É. Benveniste ve L. Hjelmslev'e göre, dilin işleyişi açısından gösteren ile gösterilen arasında zorunlu ve karşılıklı bir ön varsayım ilişkisi söz konusudur (Rifat, 2013, s. 167).

R. Klopfer, *Poetik und Linguistik - Semiotische Instrumente (Şiir ve Dil Bilimi - Gösterge Bilimsel Araçlar)* adlı eserinde göstergelerin özelliklerini "Gösterge Bilimsel Ön Koşullar" başlığı altında inceleyerek göstergeleri sınıflandırmıştır (1975, s. 35-37). Aksan, R. Klopfer'in bu tasnifi C. S. Peirce ve R. Jakobson gibi isimlerin çalışmaları ışığında gerçekleştirdiğini belirterek

¹ Gösterge biliminin temel kavramları, konusu, tarihi vb. hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vardar (1998), Aksan (2006), Rifat (2009), Güneş (2012).

² Sarı, dil ikonikliğini ele aldığı çalışmasında özellikle ses ikonikliği ve görsel ikoniklik kavramları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, uzakta olan nesnelere işaret edilirken uzun ünlülerin kullanımı veya normal süreli ünlülerin uzatılması, yakında olan nesnelere işaret edilirken ise normal süreli veya kısa ünlülerin tercih edilmesi gibi ses ikonikliğiyle ve *V yaka*, *T cetveli*, *L koltuk* gibi görsel ikoniklikle bağdaştırılabilecek örnekler sıralamaktadır (bu konuda ayrıntılı bilgi ve daha fazla örnek için bk. Sarı, 2023).

göstergeleri ikona tipi göstergeler; belirleyici, dizin tipi göstergeler ve simge tipi göstergeler olmak üzere üç türe ayırdığını aktarmaktadır (2006, s. 39).

Konuşma dili gibi öncelikli amacı anlaşılacak olan iletişim şekillerinde yalın, kısa ifadelerin seçildiği ve beden dilinin de sıklıkla iletişime eşlik ettiği görülmektedir. Aynı zamanda bu türden iletişimlerde kullanılan göstergelerin nitelikleri de dikkat çekicidir. Örneğin ağızlarında tercih edilen göstergeler büyük bir çağrışım gücüne sahiptir. Bu durum, ağızların gündelik ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan sözlü bir iletişim şekli olması ve o ağız konuşan bireylerin bu göstergeler üzerinde sağlam bir uzlaşmaya sahip olmalarıyla açıklanabilir.

Dilin doğal işleyişi içerisinde insanların kendilerini en rahat biçimde ifade ettikleri, belli bir yere özgü, yazı dili hâline gelmemiş diyalektlere “ağız” adı verilmektedir. Ağızlar bakımından bir mozaik andıran Türkiye’nin coğrafi, kültürel ve tarihsel özellikleri, Türkçenin ağızlarını şekillendirmiş ve çeşitlendirmiştir. Osmanlı Devleti’nin zengin kültürü, İslamiyet etkisi, Orta Asya’dan Anadolu’ya göçen Türk boylarının beraberlerinde getirdikleri dil özellikleri, Selçuklu ve Roma Dönemlerinin izleri Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını zenginleştiren öğeler arasında yer almaktadır. Ağızların söz varlığı hem Türk dilinin köklü geçmişi hem de konuşma dilinin incelikleri hakkında ipuçları sunmaktadır. Bu nedenle dil bilimciler, kültür araştırmacıları ve dil meraklıları için ağızlar, Türk dilinin zengin dokusunu keşfetmek adına önemli bir kaynak durumundadır.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar, görece kısa ancak yoğun çabalara dayanan bir geçmişe sahiptir. Korkmaz, Anadolu ağızları üzerine yapılan ilk çalışmanın 1867 yılında A. Maksimov tarafından yapıldığını ardından J. Thury, I. Kúnos, M. Hartmann, M. Räsänen gibi isimlerin bu alanda öncü olduklarını belirtmekte, 1940 yılından sonra ise daha verimli ve “yerli araştırmacılar dönemi” olarak nitelendirilebilen bir sürecin başladığını ifade etmektedir (1976, s. 143-144). Bu süreçte, Türk Dil Kurumu tarafından yürütülen derleme çalışmaları neticesinde hazırlanan ve 1932-1960 yılları arasında halk ağzından derlenmiş Türkçe veya Türkçeleşmiş sözleri içine alan *Derleme Sözlüğü*, alana önemli katkılar sağlamıştır. Ö. A. Aksoy, A. Caferoğlu, E. Gemalmaz, T. Gülensoy, A. B. Ercilasun, L. Karahan, H. İ. Delice, A. Buran gibi isimlerin çalışmaları hem Anadolu ağızlarının ses bilgisi ve söz varlığı özelliklerinin incelenmesine hem de ağız araştırmalarının yöntem bilimsel gelişimine rehberlik etmiştir. Ayrıca ağızlar hakkında yazılan çok sayıda makale, lisansüstü tez ve Türk Dil Kurumunun yürüttüğü Ağız Araştırmaları Çalıştayları başta olmak üzere bu konuda düzenlenen ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunulan bildiriler ile Türkiye Türkçesinin ağızları birçok yönden ele alınarak incelenmiştir. Ağızların sınıflandırılması, araştırmalarda çeviri yazı işaretlerinin farklı kullanılması ve yöntem belirsizlikleri ise ağız çalışmalarında karşılaşılan en önemli sorunlar olarak görülmektedir.³ Günümüzde iş ve uğraş alanlarının değişmesi, okur-yazarlık oranının artması, teknolojinin ilerlemesi ve yaygınlaşması gibi gelişmeler ağızlardaki yerel izleri giderek silmekte ve ağızları ölçünlü dile yaklaştırmaktadır.

Bu çalışmada, Erzincan ağızı örneğinde varlıkların sesi, şekli veya hareketi hakkında bilgi veren; zihinde görsel-işitsel bir imge oluşturan ve genellikle el-kol hareketleri başta olmak üzere beden dili ile birlikte kullanılan göstergeler Kloepfer’in tasnifi esas alınarak incelenmiştir. Buna

³ Ağız çalışmalarının tarihi ve çalışmalarda karşılaşılan sorunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz (1976), Akar (2006), Demiray (2008), Demir (2012).

göre göstergeler niteliklerine göre öncelikle ikona tipi göstergeler; belirleyici, dizin tipi göstergeler ve simge tipi göstergeler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Ardından ikona tipi göstergeler, yansımali (onomatopeic) ikona tipi göstergeler ve fonemlerin ikoniklik anlamı kazandırdığı ikona tipi göstergeler şeklinde iki başlık altında incelenmiştir. Simge tipi göstergeler ise eşya-alet, yapı-yer adı niteliğindeki simge tipi göstergeler, beslenmeyle ilgili simge tipi göstergeler, fiziksel özellikleri betimleyen simge tipi göstergeler, yer-yön, tarz-durum bildiren simge tipi göstergeler ile hareket bildiren simge tipi göstergeler olmak üzere beş alt başlığa ayrılarak ele alınmıştır.

1. Erzincan Ağzında Göstergelerin Nitelikleri⁴

1.1. İkona Tipi Göstergeler

İkona tipi göstergeler; nedensiz ögeler gibi olmayan, nesnelere tanıma ve anımsama sırasındaki algılama işlemine benzer biçimde oluşturularak resimleri, fotoğrafları andıran göstergeler biçiminde açıklanmaktadır (Aksan, 2006, s. 39). Bir kurbağanın, ineğin veya guguk kuşunun seslerinin farklı halklar tarafından farklı şekillerde algılandığı ve ikonik olarak temsil edildiği bilinmektedir. İnsanlar -özellikle çocuklar- örneğin bazı sesleri (motor vb.) taklit ettiklerinde ikonik dil işaretlerini doğal olarak kullanmaktadır (Kloepfer, 1975, s. 36).

Bu açıklamalardan Kloepfer'in ikona tipi göstergelerle yansımali sözcükleri kastettiği anlaşılmaktadır. Bazı sözcüklerin ise sahip oldukları fonemlerle ikoniklik anlamı kazandığı söylenebilir. Buna göre ikona tipi göstergeleri, yansımali (onomatopeic) ikona tipi göstergeler ve fonemlerin ikoniklik anlamı kazandırdığı ikona tipi göstergeler olmak üzere iki türe ayırmak mümkündür.

1.1.1. Yansımali (Onomatopeic) İkona Tipi Göstergeler

Doğadaki canlı ve cansız varlıkların çıkardığı seslere benzer seslerle oluşturulan sözcüklere yansımali sözcük adı verilmektedir. Bu tür sözcükler, nedenli gösterenler niteliğinde oldukları için gösterilenleri arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmekte ve zihinde görsel-işitsel bir imge oluşturmaktadır.

baçıldatmax Şapur şupur yemek.

baçcik Öpücük.

çingirik Hayvanların boynuna takılan çingirik.

çingirlax Keçilere takılan çan.

cıp cıp Çocuk yıkanması.

çapbik El çırpma, alkış.

fığılamak Kaynamak.

gıggılamax Tavuk sesi.

ğulka yatmak Tavuğun kuluçkaya yatması.

⁴ Bu bölümde listelenen göstergeler, Mukim Sağır'ın *Erzincan ve Yöresi Ağzları İnceleme-Metinler-Sözlük* (1995) ve Mehmet Cihat Üstün'ün *Erzincan (Merkez) Ağzının Ses Bilgisi ve Söz Varlığı* (2008) adlı çalışmalarından yararlanılarak belirlenmiştir. Sözcük seçiminde genellikle yazı dilinde kullanılmayan ve Türkçe ya da Türkçeleşmiş sözcükler tercih edilmiş ve sözcükler çeviri yazı işaretleri değiştirilmeden aktarılmıştır.

ğukğuk Tavuk sesi.

ğumbik Yumruk.

humik Burnundan konuşan.

loggur Kaynama sesi.

şaplağ Tokat

vızıt Otobüs, minübüs gibi taşıt.

1.1.2. Fonemlerin İkoniklik Anlamı Kazandırdığı İkona Tipi Göstergeler

Bazı nedensiz gösterenleri oluşturan ünlü veya ünsüzlerin ses özellikleri bu sözcüklere ikoniklik anlamı kazandırabilmektedir. Erzincan ağzında tespit edilen *bıdılık*, *ğıdık*, *minik* gibi sözcüklerde çoğunlukla düz veya dar ünlüler geçmekte, sözcükler “ık/ik/uk/ük” sesleriyle bitmekte ve küçültme, ilgili türün küçüğü/yavrusu olma anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla düz veya dar ünlülerin ve “ık/ik/uk/ük” sesinin bu sözcüklere ikoniklik özelliği kazandırdığı söylenebilir. Sarı da bu konuda küçük, kibar nesnelere veya durumların düz veya dar; büyük, kaba kavram, nesne veya durumların, kişilerin ise yuvarlak veya geniş ünlülü sözcükler etrafında tanımlandığını belirtmektedir (2023, s. 36).⁵ Ayrıca “ık/ik/uk/ük” sesi, bu örneklerin bazılarında ek olarak görev yapmaktadır. Güzel, *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Söz Yapımı* adlı çalışmasında yazı dilinde işlek olmayan; benzerlik, küçültme ve sevgi ifade eden $+(I)k / +(U)k$ ekinden söz etmektedir (2015, s. 136-144). Bu bağlamda Sarı, dünya dillerinde küçültme eklerinin genellikle /ç/, /k/, /ş/ gibi ünsüzler ve /ı/, /i/ gibi ünlülerle oluştuğu genel bir eğilim olarak gözlemlenmesi de belli örneklerde küçültücü işlevdeki eklerin sevgi, acıma gibi yan işlevleriyle beraber genellikle bu seslerle ifade edildiğini aktarmaktadır (2020, s. 39). Diğer taraftan Erzincan ağzında tespit edilen *loğ*, *oğlovu*, *dürüm* gibi örneklerde sözcüklerin yuvarlak ünlülerden oluştuğu ve anlamlarının da yuvarlaklıkla ilgili olduğu görülmektedir.

bıçık Küçük dana.

bıdılık Küçücük.

bicimcik Küçücük.

bi pırtık Küçücük, küçükçe.

cılıfistik Ufak tefek, çelimsiz.

cındılık Ufacık.

cücük Kuş, tavuk yavrusu; civciv.

çıtırık Küçük ve ince dal parçaları.⁶

damik Basit yapılu küçükçe ev; hayvan kulübesi.

douz topu Vücudun tortop olma hâli.

⁵ Sarı, aynı zamanda E. Sapir’in uyguladığı bir deneyi aktarmaktadır. Deneyde, deneklere İngilizcede herhangi bir anlam taşımayan *mal* ve *mil* sözcüklerinin her ikisinin de “masa” anlamına geldiği ifade edilmiş, ardından hangisinin daha büyük bir masayı belirttiği sorulmuştur. Denekler, *mal* sözcüğünün *mil*’e göre daha büyük bir masayı temsil ettiğini vurgulamışlardır (2023, s. 36).

⁶ Bu sözcük, aynı zamanda “yansımali (onomatopeic) ikona tipi gösterge” özelliği taşımaktadır.

dürüm Dürmek, açık ekmeğin katıkla dürülerek aldığı biçim.

enük Kedi, köpek yavrusu.

fèrik Küçük, genç tavuk.

ğidik Kuzu, oğlak.

gıdmırık Ufacık.

ğop ğop açmak Top top açmak.

goz Ceviz.

ğudik Köpek yavrusu.

kop Top; yumak.

kurik At yavrusu, tay.

loğ Toprak damların üstünde duran, damın üstündeki özel toprağı bastırmaya yarayan, silindir biçiminde ağır taş.

mnik Kedi yavrusu.

mozzik Küçük, genç öküz.

ohlovu Hamur açmaya yarayan, bir metreye yakın uzunlukta, yuvarlak, ağaç mutfak aracı.

oluğ Uzunca, yarım yuvarlak su borusu.

tombilik Tombulca.

vızzik Sivrisinek.⁷

1.2. Belirleyici, Dizin Tipi Göstergeler

Belirleyici, dizin tipi göstergeler; gösterilenle gösteren arasında gerçek bir ilişkiye, nedenselliğe işaret eden, parmak izleri, kendiliğinden gelen bağırımlar gibi belli bir olay ya da durumu ortaya koyan göstergeler olarak ifade edilebilir. Türkçede, vaatte bulunan bir kimsenin yüksek sesle “söz!” demesi, pişmanlık belirtisi olarak yüksek bir tonla söylenen “tüh!” ünlemi gibi. (Aksan, 2006, s. 39). Dolayısıyla sesin yüksekliği, yumuşaklığı veya sertliği, tonlamalar, muhatabımıza heyecanımızı gösterebilmek için kullandığımız sözler bu tip göstergeler arasında sayılabilir (Kloepfer, 1975, s. 36).

Kloepfer, burada insanların ruhsal durumlarını ve duygularını ünlemler ya da sesletimdeki değişimler ile yansıtabildiklerini anlatmaktadır. Bu çerçevede belirleyici, dizin tipi göstergelerin özellikle konuşma dilinde önem kazandığı söylenebilir.

abo Şaşkınlık ünlemi.

böğürmek Hayvanca bağırarak.

çemkürmek Azarlamak, paylamak, bağırarak cevap vermek.

di “Haydi!” manasında bir hitap şekli.

eğleş/eyleş Dur, bekle!

⁷ Bu sözcük, aynı zamanda “yansımali (onomatopeic) ikona tipi gösterge” özelliği taşımaktadır.

enâ Şaşkınlık ünlemi.

fıra tutmax Sinirlenmek.

gaypıt “Bırak!” anlamında bir söz.

gemini gevreme Hırsını alamama hâli.

herslenmek Sinirlenmek.

taā ğalmak Şaşa kalmak.

te he/te ho “Çok gördük!” anlamında bir söz.

tehe “Boşuna, umrunda değil!” anlamında bir söz.

teheş “Ne yapayım, bana ne?” anlamında bir söz.

tehretmek Sitem etmek.

1.3. Simge Tipi Göstergeler

Simge tipi göstergeler, gösterilenle gösteren arasında herhangi bir benzerlik ya da ilgiye dayanmayan, yalnızca toplumun bir uyuşma ürünü olarak kullanılan göstergelerdir ve bir dildeki sözcüklerin çoğunluğu bu tür göstergelerden oluşmaktadır (Aksan, 2006, s. 39).

Bazı nedensiz gösterenlerin karşıladığı nesne, varlık ya da durumlar, gündelik yaşamda önemli bir yer tutar ve neredeyse insan yaşamının ayrılmaz bir parçası durumundadır. Bu nedenle söz konusu nesne veya varlıkların şekilleri ya da durumlar, bir anlamda insan zihnine kazınmış gibidir. Bu sözcükler işitildiğinde zihinde hemen görsel bir imge belirir. Bu imge ise net, nesnel ve kolay kolay değişmeyen niteliktedir. Bu durum, ağızlarda kolaylıkla ve yaygın şekilde gözlemlenebilmektedir. Çünkü ağızların bir dile göre daha sınırlı bir coğrafyada ve daha az sayıda kişi tarafından konuşuluyor olması, göstergeler üzerindeki toplumsal uzlaşmayı artırmaktadır.

Gündelik yaşamda önemli bir yer tutan simge tipi göstergeleri, gündelik yaşamdaki ilgilerine göre tasnif etmek mümkündür. Böylece simge tipi göstergeler; eşya-alet, yapı-yer adı niteliğindeki simge tipi göstergeler, beslenmeyle ilgili simge tipi göstergeler, fiziksel özellikleri betimleyen simge tipi göstergeler, yer-yön, tarz-durum bildiren simge tipi göstergeler ile hareket bildiren simge tipi göstergeler biçiminde sınıflandırılabilir.

1.3.1. Eşya-Alet, Yapı-Yer Adı Niteliğindeki Simge Tipi Göstergeler

Erzincan ağızında tespit edilen eşya-alet, yapı-yer adı niteliğindeki simge tipi göstergeler, genellikle tarım ve hayvancılık ile kadınların mutfak işlerini yaparken kullandıkları araçlardan oluşmaktadır. Yani bu araçlar, geçmişte insanların gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası durumundaydı ve bu sözcükler işitildiğinde insanların zihninde söz konusu eşyanın, aracın ya da yapının şekli canlanmaktaydı. Tarım ve hayvancılığın eski önemini yitirmesi, makineleşme, insanların ilgi alanlarındaki farklılaşmalar, değişen yaşam koşulları gibi durumlar nedeniyle bu sözcüklerin büyük bir kısmının bugün için kullanımdan düştüğü ve bir kısmının yerlerini başka simge tipi göstergelere bıraktığı söylenebilir.

aḥderiç Börek veya yufkayı çevirmede kullanılan araç.

anadut Ot, sap toplamakta kullanılan kıvrık dişli ağaçtan araç.

bıŝığı Testere.

cağ Kısa örgü ŝiŝi; simetrik diziliŝli tahta, demir çubukların her biri.

çıyırık İp sarmaya yarayan araç; yeni yürümeye baŝlayan çocukların yürümesine yardımcı araç.

debbe/debpi Bakırdan yapılmış, testi biçiminde su veya ayran kabı.

degirman Öğütme yeri veya aracı.

dırmıh Tırmık.

dibek Ağaç havan.

dink Döğme yapmakta yararlanılan değirmen taŝı.

dolah Dolanarak saran eşya, kuşak.

dölcek Küçük, altı yuvarlak, derin kuyu su bakracı.

egiş Tandırlarda veya ocaklarda kullanılan, bir ucu çengel şeklinde sivri, diğeri ucu yassı, demirden araç.

ergimadı Ot, sap toplamaya yarayan, ağaçtan, uzunca, iki dişli çiftçi aleti.

ğandırif Öküz arabasını, sabanı hayvanların boyunlarında taŝıdıkları ağaca bağlayan ağaçtan halka.

gebre Keçi kılından yapılmış, hayvanların tımarında kullanılan kese.

ğındıra Hamur oklavası.

ğirik Çengel uçlu eğirme, dokuma aleti; eğri uçlu bağ bıçağı.

ğod Sacdan yapılmış tahıl ölçme kabı.

ğugirik İplerin uç kısmına takılarak ot yüklemeye yarayan parça.

harer Saman taŝımaya yarayan, kıldan dokunmuŝ büyük çuval.

hatirceg/hatircek Tandır üzerine tencere, güveç, kazan koyabilmek için tandır üzerine konan, açılır kapanır demir ızgara.

hıldirik Merdane.

hını Deri yayık.

ırapata Hamurun açıldıktan sonra üzerine serilerek tandıra vurulmasını sağlayan, yastık şeklinde araç.

kalik Eskimiŝ, ayağa takılarak giyilen ayakkabı.

kejgere İki kişi tarafından üzerine yük konularak taŝımada kullanılan inŝaat aracı.

kelmağ Büyük kalbur.

kındıla Merdane.

kułlik Baŝlık.

mağıl/megil Çapa.

nacağ Kısa saplı, küçük balta.

patig Elde dokunan, kısa boğazlı, kalın çocuk çorabı.

sını Ağaçtan yapılmış yayık.

sitil Küçük, altı yuvarlakça, uzun kuyu bakracı.

soğğu İçinde tahıl, ceviz, dut döğmeye yarayan taş dibek.

yamağ Büyükçe, kulplu, bakır su tası.

1.3.2. Beslenmeyle İlgili Simge Tipi Göstergeler

Yeme-içme etkinlikleri de insan yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla beslenmeyle ilgili sözcükler, zihinde görsel bir imge oluşturabilmektedir. Bu başlık altında listelenen sözcüklerin bir kısmı, görme dışında koklama veya tatma duyularıyla da ilişkilidir. Bu durumun söz konusu sözcüklerin zihindeki çağrışım gücünü artırdığı söylenebilir.

aluç Dağlarda yetişen yabani ağaç ve meyvesi.

aluça Sert çekirdekli, ekşi, erik cinsi, taze meyve.

annuğ Güzel kokulu bitki, nane.

badış Taze fasulye tanesi.

çemiç Dut kurusu.

döğme Buğdayın ıslatılarak taş altında kabuklarından ayırt edilen şekli.

düğürçük Kalbur altına geçen ince bulgur.

eşgili Ekşi domates ve erikle yapılan bulgur yemeği.

1.3.3. Fiziksel Özellikleri Betimleyen Simge Tipi Göstergeler

Bu başlık altındaki sözcükler, insanların ve insan dışındaki canlı veya cansız varlıkların fiziksel özelliklerini betimleyerek zihinde görsel bir imge oluşmasını sağlamaktadır.

bodik Kısa boylu.

boynik Boynu eğri kişi.

dilik Yırtık.

dişlek Dişleri dışa doğru çıkık olan kimse.

ğıcırık Beli bükülmüş; fazlaca kızarmış, kavrulmuş.

ğıldırık Yuvarlak.

ğoldik Kısa boylu; kısa kuyruklu.

ğuzzik Kambur

kolik Kısa veya kırık boynuz şekli.

lappızik Yassı, yassılaştırılmış.

şakka Ortadan yarılmış bir şeyin iki yarısından her biri.

1.3.4. Yer-Yön, Tarz-Durum Bildiren Simge Tipi Göstergeler

Yer-yön, tarz-durum bildiren simge tipi göstergeler, bir yer veya varlığın başka bir yer ya da varlığa göre bulunduğu noktayı ifade eden ya da fiillerin anlamını nitelik bakımından etkileyen sözcüklerdir. Bu sözcükler, genellikle beden dili ile birlikte kullanılarak zihinde görsel imge oluşmasına yardımcı olmaktadır.

arhasıguylu Sırtüstü, arkaüstü.

aşşah Aşağı.

başığiltı Baş, uç taraf.

başşuharı/başyoğarı Yukarı doğru, yukarı taraf.

geçe Karşı taraf, öte.

1.3.5. Hareket Bildiren Simge Tipi Göstergeler

Hareket bildiren simge tipi göstergeler başlığı altında bir cismin, bir varlığın bütününe ya da bir kısmının yerini, konumunu veya durumunu değiştirmesi; devinim anlamını taşıyan sözcükler ele alınmıştır. Bu sözcüklere de genellikle beden dili hareketleri eşlik ederek söz konusu hareket zinde canlandırılmakta ve iletişime akıcılık kazandırılmaktadır.

awun yapmak Kar tozlarının rüzgârla birlikte uçuşması.

cuğuriklemek Buruşturmak.

cumurlamax Buruşturmak.

çemürlemek Gömleğin, kazağın kollarını katlamak, sıvamak.

çoluğ olmak Geniş ve yüksek olmak.

danğalafısdit Öne doğru takla atmak.

debelemek Yerde yuvarlanmak.

dembelehoçcik Arkaya doğru takla atmak.

dıngılamak Sallamak.

dolağ dolamak Dolak (kuşak) dolamak.

ğıldırılmak/ğındırılmak Yuvarlanmak

hopbulamak Yerinde sürekli hoplamak.

Sonuç

Gösterge biliminin temel konusu olan gösterge kavramının dildeki karşılığını sözcükler oluşturmaktadır. İnsanlar, ihtiyaçlarını karşılamak için birbirleriyle bu dil göstergelerini kullanarak iletişim kurmaktadır ve bu iletişimin temel amacı anlaşılmasıdır. Özellikle ağızlarda yalın, kısa ve anlaşılır ifadelerin seçilmesi ve sözlü iletişime eşlik eden beden dili de bu amaca hizmet etmektedir. Çoğunlukla ağızlarda ya da genel anlamda konuşma dilinde kullanılan bazı sözcüklerin ise anlaşılabilirliği ve akıcılığı artırmak için tercih edildiği söylenebilir. Bu bağlamda ağızlar gösterge bilimi açısından, dilin nasıl bir sembolik sistem olduğunun anlaşılması hakkında önemli bir kaynak durumundadır.

Bu çalışmada, Erzincan ağzından seçilen göstergeler niteliklerine ve Kloepfer'in tasnifine göre ikona tipi göstergeler; belirleyici, dizin tipi göstergeler ve simge tipi göstergeler olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. Kloepfer'in sadece yansımali sözcükleri aldığı ikona tipi göstergeler, yansımali (onomatopeic) ikona tipi göstergeler ve fonemlerin ikoniklik anlamı kazandırdığı ikona tipi göstergeler biçiminde ayrıca sınıflandırılmıştır. Gündelik yaşamda önemli bir yer tutan simge tipi göstergeler ise gündelik yaşamdaki ilgilerine göre eşya-alet, yapı-yer adı niteliğindeki simge tipi göstergeler, beslenmeyle ilgili simge tipi göstergeler, fiziksel özellikleri betimleyen simge tipi göstergeler, yer-yön, tarz-durum bildiren simge tipi göstergeler ile hareket bildiren simge tipi göstergeler şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır.

Nedenli gösteren niteliğindeki “yansımali (onomatopeic) ikona tipi göstergeler”, zihinde doğrudan görsel-işitsel bir imge oluşturmaktadır. Erzincan ağzında tespit edilen *cıngırık*, *çapbik*, *fıkğulamak* gibi sözcükler bu türden sözcüklere örnek verilebilir.

Bazı nedensiz gösterenleri oluşturan ünlü veya ünsüzlerin ses özellikleri bu sözcüklere ikoniklik anlamı kazandırabilmektedir. Bu sözcükler, “fonemlerin ikoniklik anlamı kazandırdığı ikona tipi göstergeler” olarak nitelendirilebilir. Erzincan ağzında tespit edilen *loğ*, *oğlovu*, *dürüm* gibi örneklerde sözcüklerin yuvarlak ünlülerden oluştuğu ve anlamlarının da yuvarlaklıkla ilgili olduğu söylenebilir. *Bıdılık*, *ğidik*, *munik* gibi örneklerin ise dar ünlülerden oluştuğu ve “k” ünsüzüyle bittiği görülmektedir. Bu seslerin ise genellikle küçüklük ifade etmekte kullanıldığı bilinmektedir.

İnsanların ruhsal durumlarını ve duygularını ünlemler ya da sesletimdeki değişimler ile yansıtılabildikleri göstergeler “belirleyici, dizin tipi göstergeler” olarak açıklanabilir. İletişim sürecinde kimi gösterenlerin sesletimine bazen beden dili de eşlik edebilmektedir. Erzincan ağzında saptanan *di*, *enâ*, *tehe* gibi sözcükler de beden dili eşliğinde sesletime uygun örneklerdir. Sözcüklerin beden dili ile birlikte sesletiminin zihindeki görsellik etkisini artırarak akıcılığı sağladığı düşünülebilir.

İnsan yaşamının ayrılmaz bir parçası durumundaki bazı nedensiz gösterenlerin karşıladığı nesne, varlık ya da durumlar gündelik yaşamda önemli bir yer tutar. Bu nedenle söz konusu nesne veya varlıkların şekilleri ya da durumlar, bir anlamda insan zihnine kazanmış gibidir. Bu sözcükler işitildiğinde zihinde hemen görsel bir imge belirir. Erzincan ağzında tespit edilen *egiş*, *guzzik*, *dembelehoçcik* gibi bu türeden sözcükler “simge tipi göstergeler” olarak adlandırılmaktadır. *Annuh*, *eşgili* gibi bazı “beslenmeyle ilgili simge tipi göstergeler”, koklama veya tatma duyularıyla da ilgili olabilmektedir. Bu tip göstergelerin ise zihinde daha güçlü bir çağrışıma sahip olduğu savunulabilir.

Sonuç olarak gösterge bilimi ve ağızlar arasındaki ilişkinin, dilin çeşitliliğini anlamak ve dilin toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamını değerlendirmek için önemli yaklaşımlar sunabildiği söylenebilir.

Extended Abstract

Language is a phenomenon that shapes people's world of thought and cultural life, as well as the most common instrument they use to communicate with each other. Words, which are one of the components of language, play an important role in the communication cycle in terms of their sound and meaning value. Words are also one of the basic concepts of semiotics, which studies systems consisting of signs.

It is seen that in forms of communication whose primary purpose is to be understood, simple, short expressions are chosen, and body language often accompanies communication. Dialects are languages in which people express themselves with short, simple expressions and sometimes through body language. For this reason, the signs preferred in dialects have a great connotation power. This can be explained by the fact that dialects are a form of verbal communication used to meet daily needs and the individuals who speak that dialect have a solid consensus on these signs.

In this study, the signs in the Erzincan dialect were examined based on Klopfer's classification in the context of their qualities. Accordingly, signs are divided into three parts: “icon-type signs”, “identifier, index type signs” and “symbol type signs”. Then, icon-type signs were examined under two headings: “onomatopoeic icon-type signs” and “icon-type signs in which phonemes give iconic meaning”. Symbol type signs are discussed under five subheadings: “symbol-type signs in the nature of item-tool, structure-location name”, “symbol type signs related to nutrition”, “symbol-type signs depicting physical characteristics”, “symbol type signs indicating location-direction, style-situation” and “symbol type signs indicating movement”.

“Onomatopoeic icon-type signs”, which are reasoned signifiers, directly create an audiovisual image in the mind. Words such as *çingirik*, *çapbik*, and *fıkgılamak* found in the Erzincan dialect, can be given as examples of such words.

The sound characteristics of the vocals or consonants that form some arbitrary signifiers can give these words a meaning of iconicity. These words can be described as “icon-type signs to which phonemes give iconic meaning”. It can be said that in examples such as *loğ*, *oğlovu*, and *dürüm* found in the Erzincan dialect, the words consist of rounded vocals, and their meanings are related to roundness. It is seen examples such as *bıdılik*, *ğidik*, and *minik* consist of narrow vocals and end with the consonant “k”. It is known that these sounds are generally used to express smallness.

Signs in which people can reflect their mental states and emotions through exclamations or changes in pronunciation can be explained as “identifier, index type signs”. During the communication process, the pronunciation of some signifiers can sometimes be accompanied by body language. Words such as *dî*, *enâ*, and *tehe* found in the Erzincan dialect are examples suitable for pronunciation accompanied by body language. It can be thought that the pronunciation of words together with body language increases the visual effect in the mind and provides fluency.

Objects, beings, or situations that are represented by some arbitrary signifiers that are an integral part of human life have an important place in daily life. For this reason, the shapes or situations of the objects or entities in question are, in a sense, engraved in the human mind. When these words are heard, a visual image immediately appears in the mind. Words of this origin, such as *egış*, *guzzik*, and *dembelehoçcik* found in the Erzincan dialect, are called “symbol type signs”. Some “symbol type signs related to nutrition” such as *annuğ*, *eşgili* may also be related to the sense of smell or taste. It can be argued that these types of signs have a stronger association in the mind.

As a result, it can be said that the relationship between semiotics and dialects can offer important approaches to understanding the diversity of the language and evaluating the social, cultural, and historical context of the language.

Kaynakça

- Akar, A. (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları. *Turkish Studies*, 1 (2), 37-53. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.15>
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim*. Engin Yayın Evi.
- Demir, N. (2012). Türkçe Ağız Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları. *Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-8.
- Demiray, E. (2008). Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Farklı Kullanılması Sorunu. *Turkish Studies*, 3 (6), 199-211. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.458>
- Güneş, A. (2012). Çağdaş Bir Çözümleme Yöntemi: Göstergebilim. *E-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Humanities*, 4C0132, 7 (2), 31-43. <https://doi.org/10.12739/10.12739>
- Güzel, F. (2015). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı*. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- İmer, K., A. Kocaman & A. S. Özsoy, (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kloepfer, R. (1975). *Poetik und Linguistik - Semiotische Instrumente*. Wilhelm Fink Verlag.
- Korkmaz, Z. (1976). Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 23-24 (1975-1976), 143-172.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. Say Yayınları.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağızları İnceleme-Metinler-Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarı, İ. (2020). *Türkçede Küçültme*. Nobel Yayınları.
- Sarı, İ. (2023). Dil İkonikliği, Yansıma Sözcükler ve Türkçenin Sözvarlığı Bağlamında Dilde Görsel İkoniklik. *Türkbilig*, 46, 31-42. <https://doi.org/turkbilig.1409272>
- Üstün, M. C. (2008). *Erzincan (Merkez) Ağızının Ses Bilgisi ve Söz Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Vardar, B. (1998). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Multilingual Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yayınları.

Ethical Statement/Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0